

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПРОЦЕСІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ

CAUSES AND WAYS OF OVERCOMING INTERPERSONAL CONFLICTS IN THE PROCESS OF PERSONAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS

У статті розглядаються різні причини й умови виникнення внутрішньоособистісних конфліктів у процесі особистісного розвитку дітей дошкільного віку, а також визначені шляхи їх подолання, які полягають у створенні оптимальної емоційно-ціннісної атмосфери в сім'ї та закладах дошкільної освіти тощо. Актуальність матеріалу, викладеного в статті, зумовлена тим, що реалії сьогодення засвідчують тенденцію до збільшення кількості дітей із порушеннями психічного розвитку: неврівноваженість, агресивність, тривожність, замкнутість тощо. З'ясовано, що роль сім'ї є визначальною у формуванні гармонійної особистості, яка пізнає культуру, моральні правила, норми, звички міжособистісної та індивідуальної поведінки.

Означено низку причин, які прямо пов'язані з виникненням внутрішньоособистісних конфліктів, а також розкрито основні характеристики, показники, специфічні особливості, класифікації видів і стратегії їх вирішення. Простежено, що в дошкільному віці закладається потенціал психологічного розвитку особистості, складаються уявлення про себе, відносини з оточуючими людьми і ставлення до навколишнього світу. Особлива увага автора приділяється збагаченню внутрішнього світу дитини, який включає такі компоненти: цінності, мотиви й самооцінку. Метою статті є з'ясування сучасних уявлень про особливості причин виникнення внутрішньоособистісних конфліктів у дошкільному періоді.

У статті розглядаються різні погляди науковців (А. Анцупов, І. Бех, А. Вайц, В. Джелалі, Т. Маланіна, А. Шипілов та ін.) щодо проблеми виникнення внутрішньоособистісних конфліктів. Автори вважають, що причиною виникнення внутрішньоособистісних конфліктів у дошкільному періоді є насамперед недоліки сімейного виховання.

Ключові слова: особистість, внутрішні конфлікти, внутрішньоособистісні кон-

флікти, внутрішній світ, діти дошкільного віку.

The article considers (discusses) different causes and conditions of interpersonal conflicts in the process of personal development of preschool children, as well as identifies ways to overcome them, which are to create an optimal emotional and value atmosphere in the family and preschool institutions and more. The relevance of the material presented in the article is due to the fact that today's realities show a tendency to increase the number of children with mental disorders: imbalance, aggression, anxiety, isolation, and so on. It was found that the role of the family is crucial in the formation of a harmonious personality that knows the culture, moral rules, norms, habits of interpersonal and individual behavior.

A number of causes that are directly related to the occurrence of interpersonal conflicts are identified, as well as the main characteristics, indicators, specific features, classifications of species and strategies for their resolution are revealed.

It is observed that in preschool age the potential of psychological development of the personality is laid, ideas about oneself, relations with surrounding people and attitudes to the surrounding world are formed. The author pays special attention to the enrichment of the child's inner world, which includes the following components: values, motives and self-esteem.

The aim of the article is to clarify modern ideas about the peculiarities of the causes of intrapersonal conflicts in the preschool period.

The article considers different views of scientists (A. Antsupov, I. Bekh, A. Weitz, V. Jelali, T. Malanina, A. Shipilov, etc.) on the problem of intrapersonal conflicts. The authors believe that the causes of intrapersonal conflicts in the preschool period are, first of all, the shortcomings of family upbringing.

Key words: personality, internal conflicts, intrapersonal conflicts, inner world, preschool.

УДК 316.48:373.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.31.19>

Кравчук Н.П.

к.пед.н.,
доцент кафедри психології
та педагогіки розвитку дитини
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Прагнення до внутрішньої гармонії із ціннісним ставленням до життя завжди було актуальною проблемою в розвитку особистості, тобто відповідність дитини своїй внутрішній природі, що веде до її злагоди із зовнішнім світом, адже загальновідомо, що внутрішня гармонія в самій дитині є суттєвою запорукою зовнішньої гармонії особистості.

Натомість нині зростає тенденція до збільшення кількості дітей з порушеннями психічного розвитку: неврівноваженість, агресивність, тривожність, замкнутість, необґрунтовані страхи, суперництво, самотність, низька самооцінка, демонстративність тощо. Це може стати причиною внутрішньоособистісних і міжособистісних конфліктів.

Конфлікти всередині себе – це нормальний стан особистісного розвитку дитини. Внутрішньоособистісні конфлікти мотивують людину вдосконалюватися, критично ставитися до своїх суджень і поведінки. Важливо лише вчасно на них реагувати, розібратися в їх причинах і знайти найбільш оптимальні шляхи вирішення. Знехтувальне ставлення дорослих до внутрішнього світу дитини призводить до ускладнень у процесі: формування самоставлення; становлення адекватної оцінки результатів діяльності, поведінки та власної особистості в цілому; здійснення елементарного вибору і прийняття рішення тощо. Це призводить до виникнення низки проблем у становленні особистості дитини як

у дошкільному періоді, так і на наступних етапах її розвитку.

Проблема виникнення внутрішньоособистісних конфліктів є предметом вивчення як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Вивчення цього феномена є доволі неоднозначним. Так, першим на сутність цього стану звернув увагу З. Фрейд, який указував, що цей стан виражається в протиріччі у сфері інтересів, цілей, мотивів, а також у постійному напруженні, пов'язаному з величезною кількістю суперечностей навколо людини: соціальними, культурними, потягами та бажаннями тощо. Засновник теорії когнітивного дисонансу Леон Фестінджер висловив думку, що когнітивний дисонанс – це хворобливий стан психіки, який виникає тоді, коли наші переконання розходяться з нашими діями.

Внутрішньоособистісні конфлікти (внутрішні, інтрапсихічні, когнітивний дисонанс) визначаються по-різному: конфлікт усередині психологічного світу особистості, який являє собою зіткнення її протилежно спрямованих мотивів (потреб, інтересів, цінностей, цілей, ідеалів) [1]; конфлікт, що відбувається в психічному світі особистості [6, с. 41]; гостре негативне переживання, викликане боротьбою структури внутрішнього світу особистості, що відбиває суперечливі зв'язки із соціальним середовищем і затримує ухвалення рішень [9].

Спираючись на визначення науковців, визначаємо внутрішньоособистісний конфлікт як порушення гармонії із собою та зовнішнім світом (соціальним і навколишнім).

Предметом вивчення особливостей подолання й вирішення дитячих конфліктів займалася низка дослідників, зокрема Б. Жизневський, В. Крайдлер, А. Анцупов та ін. Психологи Л. Божович, Л. Виготський, В. Гур'єва, І. Кон, В. Крутецький, А. Личко, Е. Первишева, Е. Еріксон зазначали, що розвиток особистості зумовлено наявністю протиріч між можливостями дитини, що зростають, і способами їх задоволення, що виражається в особливостях протікання внутрішньоособистісних конфліктів. Зміст, поняття й механізми внутрішньоособистісних конфліктів розглядаються в роботах Б. Братуся, Ф. Василюка, Б. Зейгарник, В. Мерліна, Е. Фанталової, К. Хорні, З. Фрейда, К. Роджерса, Р. Левіна як протиріччя між бажаним і дійсним, між «Я – реальним» і «Я – ідеальним», між цінністю й доступністю важливих життєвих сфер тощо [8].

Погоджуємося з думкою дослідниці Т. Маланьїної, що внутрішньоособистісний конфлікт – це один із найскладніших конфліктів, який відбувається безпосередньо у внутрішньому світі людини. Життя нормальної людини – це внутрішній конфлікт, від якого нікуди не дітися. Для психічно здорової людини внутрішньоконфліктна ситуація, яка

не виходить за рамки норми, вважається природною. Ситуація внутрішнього напруження і протиріч не тільки природна, а й необхідна для розвитку та самовдосконалення особистості. Будь-який розвиток особистості не може здійснюватися без внутрішніх протиріч, а там, де є протиріччя, там є конфлікт. Якщо такий конфлікт у рамках норми, то він є дійсно необхідним, тому що незадоволення собою, критичне ставлення до власного «Я» як важливий внутрішній двигун змушує людину йти по шляху самовдосконалення, тим самим не лише наповнюючи змістом своє власне життя, а й удосконалюючи світ у цілому [5].

Зазначимо, що *основними характеристиками* внутрішньоособистісного конфлікту (далі – ВК) є таке: 1. ВК проявляється в результаті взаємодії елементів внутрішньої структури особистості. 2. Сторонами ВК є різнопланові інтереси, цілі, мотиви й бажання, які водночас існують у структурі особистості. 3. ВК виникає тільки тоді, коли сили, які діють на особистість, є рівновеликі. В іншому випадку людина з двох бід вибере меншу, із двох благ – більше, надасть перевагу винагороді перед покаранням. 4. Будь-який внутрішній конфлікт супроводжується негативними емоціями [7].

На підставі аналізу суперечностей, що лежать в основі ВК, здійснено їх ранжування за формами прояву: неврастення, ейфорія, регресія, проекція, номадизм, раціоналізм.

Отже, виділяють такі умови виникнення ВК: зовнішні умови: виникають труднощі в задоволенні глибоких та активних мотивів і відносин особистості; фізичні перешкоди, які не дають можливості задовольнити основні потреби; відсутність об'єкта, який необхідний для задоволення потреби; біологічні обмеження; соціальні умови; внутрішні умови зводяться до протиріч між різними сторонами особистості; складна та розвинена ієрархія потреб і мотивів особистості; високий рівень розвитку почуттів і цінностей; складний внутрішній світ особистості й актуалізація цієї складності; складно організована пізнавальна структура.

Разом із тим варто зазначити, що індивідуальна траєкторія шляху людини відзначається неповторністю й розмаїтістю внутрішнього світу особистості. Ми погоджуємося із С. Тищенко, що «дитина від природи є егоцентричною, тому формування внутрішнього світу дитини починається з переживання внутрішніх відчуттів», тому що «внутрішній світ починається з переживань і є первинним щодо зовнішнього» [10].

Основними структурними компонентами внутрішнього світу особистості є **цінності** (утілюють суспільні норми й виступають як еталони незалежного, тобто особистісні цінності, які прийняті особистістю, а також ті, які не приймаються нею, але в силу їх суспільної або

іншої значимості особистість змушена дотримуватися їх, вони позначаються як «треба» (Я «повинен»); **МОТИВИ** (відображають прагнення особистості різного рівня (потреби, інтереси, бажання, потяги тощо), вони можуть бути виражені поняттям «хочу» (Я «хочу»); **самооцінка** (визначається як самоцінність себе для себе, оцінка особистістю власних можливостей, якостей і місця серед інших людей. Будучи вираженням рівня домагань особистості, самооцінка є своєрідним збудником її активності, поведінки, виражається як «можу» чи «не можу» (Я «є»).

Виходячи з того що показниками ВК у *когнітивній сфері* є: суперечливість образу-Я, зниження самооцінки; усвідомлення власного стану як психологічного тупика, затримка прийняття рішення, суб'єктивне визнання наявності проблеми ціннісного вибору, сумнівів в істинності мотивів і принципів, якими суб'єкт раніше керувався; у *поведінковій сфері*: зниження якості й інтенсивності діяльності; зниження задоволеності діяльністю; негативний емоційний фон спілкування; в *емоційній сфері*: психоемоційне напруження, значні негативні переживання; то інтегральними показниками ВК є порушення нормального механізму адаптації; посилення психологічного стресу тощо.

Для вирішення ВК використовуються різні стратегії: компроміс (зробити вибір на користь якогось варіанта і приступити до його реалізації); відхід (відхід від вирішення проблеми); переорієнтація (зміна домагань щодо об'єкта, що викликав внутрішню проблему); сублімація (переклад психічної енергії в інші сфери діяльності – зайняття творчістю, спортом, музикою тощо); ідеалізація (віддатися мріям, фантазіям, відхід від дійсності); придушення (почуттів, прагнень, бажань).

Якщо ми говоримо про дітей дошкільного віку, то в процесі особистісного розвитку в дитини виникає гостра потреба у визнанні та самоповазі, яка задовольняється тоді, коли батьки у взаємодії з дитиною створюють позитивний емоційний фон: допомагають дитині організувати її справи, постійно намагаються зрозуміти її почуття, поважають її вибір, потребу в самостійності тощо. І, навпаки, негативний емоційний фон викликає в дитини відчуття неблагополуччя, що є причиною виникнення замкнутості, відчуженості, сором'язливості, постійного відчуття провини. Надмірні заборони дорослих скеровують власну активність дитини із зовнішніх об'єктів на саму себе, що породжує в неї внутрішню критику та відчуття сорому. Така внутрішня активність мимоволі спонукає її робити виклик оточуючим, порушувати правила поведінки, коли за нею ніхто не спостерігає. Якщо ставлення батьків дошкільника залишається незмінним, то це може спровокувати дитячий негативізм або інфантильність у поведінці.

Дослідник В. Джелалі доводить, що «людині потрібно щось середнє: достатня кількість доцільної діяльності, достатня кількість спілкування, достатня кількість спокою й достатня кількість самоти. Надлишок і недолік – шкідливий» [1, с. 45]. З огляду на зазначене, можемо стверджувати, що як у сім'ї, так і в закладах дошкільної освіти важливо насамперед бути уважними до внутрішнього світу дитини, її переживань і виявлення емоцій. А «основою організації виховання, – на думку І. Бега, – має стати керування мотивами поведінки та діяльності малюка» [2, с. 8]. Тобто саме дорослі відповідають за те, якою людиною стане дитина в майбутньому.

Дитячі конфлікти за принципом спрямованості поділяються на три групи: внутрішньо-особистісні (ВК), міжособистісні (далі – МК) і поєднані. ВК характеризуються високим рівнем тривожності, емоційної вразливості, необґрунтованими страхами, почуттям самотності, порушеною самооцінкою. Для МК характерна агресивність, запальність, демонстративність, почуття суперництва, хворобливе реагування на оцінку оточуючих. Поєднані конфлікти об'єднують і ті, й інші ознаки. Зона міжособистісних конфліктів у дітей пов'язана з родиною і потребою в захисті, потребою в батькові, матері, батьківській ласці, розумінні й прийнятті, що обумовлено порушеннями сімейними взаєминами і патологічними типами сімейного виховання. Переважає виховання за типом підвищеної гіперпротекції, що спонукає дітей цієї групи прагнути вирватися з-під батьківської опіки, шукати самостійні шляхи вирішення проблем, усамітнитися від усіх. Відзначається сум'яття в душі, потреба сховатися від дійсності. Спостерігається високий рівень агресивності й дратівливості поряд із високими показниками самотності, у таких дітей практично відсутня самооцінка, почуття суперництва, бажання виділитися в групі однолітків, що зумовлено низькою здатністю диференціювання емоцій, незрілістю емоційно-вольової сфери [3].

Внутрішньоособистісний конфлікт досить специфічний, його *специфічні особливості* полягають у такому: невідповідність структурі конфлікту (немає суб'єктів конфлікту в образі окремих особистостей чи груп); специфічність форм протікання й прояву (протікає у формі тяжких переживань, супроводжується страхом, депресією, стресом, спричиняє невроз); латентність (його не завжди легко визначити, часто людина навіть сама не знає, що перебуває в стані конфлікту).

Дослідниця Н. Пов'якель поділяє внутрішні конфлікти на дві групи залежно від протиріччя, що лежать в основі конфлікту: 1. Конфлікт виникає як результат переходу об'єктивного протиріччя, зовнішнього відносно людини,

у внутрішній світ (моральні, адаптаційні конфлікти тощо). 2. Конфлікт виникає з внутрішнього світу особистості (мотиваційні конфлікти, конфлікт неадекватної самооцінки), який відображає ставлення особистості до середовища [7, с. 43].

Більш повна класифікація ВК подана в роботах А. Анцупова й А. Шипилова, які запропонували взяти за основу класифікації ціннісно-мотиваційну сферу особистості: *мотиваційний конфлікт* (між несвідомими прагненнями, між прагненнями до оволодіння й безпекою, між двома позитивними тенденціями); *моральний конфлікт* (між бажанням та обов'язком, між моральними принципами й особистісними прив'язаностями); *конфлікт нереалізованого бажання, або комплексу неповноцінності* (між бажаннями особистості й дійсністю, яка блокує їх задоволення); *рольовий конфлікт* (переживання, які пов'язані з неможливістю водночас реалізувати декілька ролей (міжрольовий внутрішній конфлікт), а також із різним розумінням вимог, які висуває сама особистість до виконання однієї ролі (внутрішньорольовий конфлікт)); *адаптаційний конфлікт*; *конфлікт неадекватної самооцінки*; *невротичний конфлікт*. Це результат ВК, який тривалий проміжок часу проходить усередині психічного світу особистості й характеризується високим напруженням, протистоянням внутрішніх сил і мотивів [1].

Американський педагог-дослідник В. Крайдлер усі конфлікти розділив на три види з причин їх виникнення: через нестачу ресурсів (чогось не вистачає на всіх: м'ячика, уваги педагога, дружби однолітків); конфлікти, пов'язані з бажаннями, прагненнями, потребами; конфлікти між цінностями, цілями [7].

За спрямованістю ВК поділяються на *конструктивні* (сприяють розвитку особистості: формують самооцінку, Я-концепцію, саморегуляцію тощо) і *деструктивні* (поглиблюють роздвоєння особистості, переходять у життєві кризи, супроводжуються глибокими переживаннями, призводять до розвитку невротичних реакцій тощо).

В особистісному розвитку дитина проходить важливий етап розвитку, долаючи вікові кризи (новонародженості, першого року життя, 3-х років, 7 років) у зв'язку з підготовкою до навчання й праці, унаслідок яких виникають і формуються вольові дії, змінюється її роль у поведінці, яка набуває довільного характеру, виникає саморегуляція власної діяльності дитини. Саме завдяки волі відбувається регуляція й організація людиною своєї поведінки, діяльності (внутрішніх і зовнішніх дій), яка спрямована на подолання труднощів у досягненні мети. Передумовами її формування є вміння керувати власними емоціями, бажаннями, потребами, намірами.

У дошкільному віці на основі самооцінки, самоконтролю виникає саморегуляція власної діяльності, на цілісність особистості впливає самоставлення особистості, яке включає три складники: Я-концепцію, образ-Я і самооцінку.

Отже, найважливішу роль у формуванні гармонійної особистості є формування Я-концепції, яка є узагальненим уявленням людини про саму себе та системою її установок щодо власної особи. Вона формується під впливом власного досвіду індивіда і становить основу вищої саморегуляції людини, на базі якої вона будує стосунки зі світом, що її оточує. Образ-Я формується на основі чуттєвих відчуттів, сприйняття, уявлень і характерних образів власних дій щодо себе й інших. За допомогою сприйняття й розуміння іншого дитина приходить до розуміння себе.

Самоставлення й самооцінка дитини багато в чому визначають її поведінку, успішність у діяльності та вияв оцінювального ставлення до себе; вміння бути в згоді із собою та з довкіллям, ставитися до себе прихильно, бути задоволеним собою, незважаючи на свої невдачі; здатність бути самим собою – щирим у різних життєвих ситуаціях; вміння вирізняти себе з-поміж інших, виділяти в собі особливе та цінувати його. Неадекватна самооцінка виникає в результаті виникнення розбіжностей між своїми особистісними домаганнями й оцінкою можливостей.

Основними причинами ВК дітей дошкільного віку є психоемоційне напруження в сім'ї, кризові періоди, занижена самооцінка дитини, проблеми самоставлення й самоцінності дитини, які проявляються негативною чи суперечливою самооцінкою, невпевненістю в собі, різноманітними внутрішніми комплексами, зневірою, підвищеним рівнем тривоги, депресіями, відчуттям спустошеності тощо.

З огляду на зазначене, нами виділено шляхи запобігання ВК у дітей дошкільного віку: створення оптимальної емоційно-ціннісної атмосфери в сім'ї та закладах дошкільної освіти; допомога дитині у виробленні адекватної самооцінки, позитивної Я-концепції та правильного власного образу «Я»; учини керувати емоціями, такими як образа, гнів, страх; уміти направляти власну агресію в потрібне русло, використовуючи такі способи розрядки, як спортивні й рухливі ігри, фізичні вправи, прогулянки, шматування паперу, побиття подушки тощо.

Особливого значення надаємо використанню арт-терапії, яка дає вихід ВК і сильним емоціям, допомагає при інтерпретації витіснених переживань, дисциплінує, сприяє підвищенню самооцінки, здатності усвідомлювати власні відчуття тощо. Саме під час творчого самовираження в ході проведення арт-терапії можливе вибухове вивільнення сильних емоцій.

Таким чином, ми дійшли висновку, що ВК – це нормальний стан особистісного розвитку дитини, який змушує її самовдосконалюватися, гармонізувати внутрішній світ, знижувати гостроту протиріч життєвих відносин. На вирішення внутрішніх конфліктів впливають світоглядні установки, вольові якості, темперамент, вікові особливості, характер особистості тощо. Ступінь вираженості ВК дітей дошкільного віку залежить насамперед від складу й емоційного благополуччя сім'ї, у якій вони виховуються; від настанов, цінностей, взаємоповаги членів родини й любові до дитини, які допомагають модифікувати її поведінкові реакції, проявляти такі гуманні почуття, як сердечність, чуйність, турботливість, милосердя, співчуття, співпереживання, завдяки яким утворюються різноманітні емоційні стани дошкільників. Саме вони сприяють гармонізації та внутрішній рівновазі особистості, дають змогу спрямовувати конфліктну активність у потрібне русло та використовувати її з користю для себе й оточуючих.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Словарь конфликтолога. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 528 с.
2. Бех І.Д. Зростити моральну особистість – головна турбота. *Дошкільне виховання*. 2015. № 4. С. 6–8.
3. Вайц А.Е. Порівняльний аналіз конфліктів у дітей з невротами і невротоподібним синдромом. URL: <https://psiukrearth.ru/psihologichne-manipuljuvannja/7555-porivnjalnij-analiz-konfliktiv-u-ditej-z-nevrozami.html> (дата звернення: 12.11.2021).
4. Дошкільна освіта : словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв / упор. К.Л. Крутій, О.О. Фунтікова. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. 324 с.
5. Маланьїна Т.М. Проблема внутрішньоособистісного конфлікту в психології. *Вісник психології і соціальної педагогіки* : збірник наук. праць. 2010. № 2. С. 12–24.
6. Пов'якель Н.І. Психопрофілактика конфліктів. Київ : Шк. світ, 2012. 128 с.
7. Поняття внутрішньоособистісного конфлікту. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/4107/86/> (дата звернення: 12.11.2021).
8. Причини внутрішньоособистісних конфліктів. URL: http://altarta.com/10_30/%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82-D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%88%D0%BB%D1%8F/ (дата звернення: 12.11.2021).
9. Психологічний словник / під ред. А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського. Москва : Політвидав, 1990. 356 с.
10. Тищенко С.П. Развитие внутреннего мира ребенка. *Воспитание детей дошкольного возраста* / под. ред. Л.Н. Проколенко. Київ : Рад. шк., 1990. С. 40–83.